

HÜNKAR HACI BEKTAŞ-I VELİ (Doğ. ? – Öl. 669/1271)

800x600

HÜNKAR HACI BEKTAŞ-I VELİ (Doğ. ? – Öl. 669/1271)

Doç.Dr. Ali YAMAN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Yüzyıllardır Anadolu ve Balkanlar'da büyük nüfuz sahibi olmuş Bektaşî tarikatının kurucusu olarak kabul edilmekte ve bu bölgelerde yaşayan Alevi-Bektaşî topluluklar onu en büyük pirlerinden saymaktadırlar. Varolan kaynaklardan XIII. yüzyılda yaşadığı anlaşılmakta olup, çağdaşı olan diğer halk velileri gibi onun da yaşamı yarı-menkıbevi verilerle örülmüş durumdadır. Onun adını taşıyan ve Yeseviliğin kollarından olan Bektaşîlik tarikatının nüfuzu sayesinde, Türk inanç ve kültürü Balkanlara ve Avrupa'ya kadar ulaşabilmiştir.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin, XIII. yüzyılda meydana gelen Moğol istilasının yol açtığı büyük göç hareketleri ile mensup olduğu Çepni oymağının bir kolu olan Bektaşlı oymağı ile birlikte Anadolu'ya geldiği söylenebilir. Tarihimizde Horasan Erenleri, Rum Abdalları gibi değişik adlarla anılan ve birçoğunun kökeni Yesevilikle de alakalı olan Vefailik, Babailik, Haydarilik, Horasan Melametiği gibi akımlara mensup suflilerdendir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin de dahil olduğu bu Türkmen babaları, göçebe, yarı göçebe kitlelere daha uygun gelen bir İslam anlayışının yayıcısı kolonizatör dervişler geleneğindedir. Onun Yesevilikle olan bağı Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî'nin yanısıra diğer kaynaklardaki verilerden de açıkça anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Velî, Anadolu'da, Dede Garkın ve onun halifesi Baba İlyâs-ı Horasanî'nin sufilik ekolüne dahil olmuş, kardeşi Menteş ile birlikte Vefai şeyhi Baba İlyâs-ı Horasanî'ye intisap etmişler, hatta kendisi halife derecesine de yükselmiştir. Kardeşi Menteş Selçuklu döneminde meydana gelen Babai Ayaklanması'na (1239-40) katılarak savaşta ölmüş, Hacı Bektaş ise savaşa katılmamış ve Suluca Karahöyük'e bugün adı Hacıbektaş olan ve dergahının da bulunduğu yere yerleşmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin Kırşehir'de Ahilerin önderi Ahî Evren ile görüşmesi Babai ve Ahî yakınlaşmasına yol açmıştır. Merkezdeki tanınmış sufi çevrelerin aksine çevreye mensup kitleler üzerinde propagandalarda bulunmuş, Şamanist Moğolların ve hatta Hıristiyanların İslamlaşmasında gerek kendisi gerek halifeleri aracılığıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Onun propagandasını yaptığı İslam anlayışı Hıristiyanlar arasında İslamın yayılmasını sağladığı gibi, Anadolu'ya göç etmiş müslüman ahali ile hıristiyan ahali arasında da yakınlaşmayı olanaklı kılmıştır. Onun Suluca Karahöyük'teki mezarını sadece müslümanlar değil, hıristiyanların da Aziz Charalambos adıyla kutsaması ve ziyaret etmesi onun bu nüfuzunu ortaya koymaktadır. Zamanının merkeze uzak bir coğrafyasında yürüttüğü İslam propagandası ile zaman içerisinde giderek nüfuzu artmış ve ölümünden sonra onun halifelerinin çabalarıyla Anadolu ve Balkanlar'daki gayrisünni sufi çevrelerde hakim kült haline gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî, Alevi-Bektaşî çevrelerde inanç esaslarının temel şahsiyeti (serçeşme, pir) olarak görülmektedir. Bu durumu Alevi-Bektaşî geleneğine ait sayısız menakıbnam ve ozanlara ait deyişlerden açıkça görmek mümkündür.

Vilayetnâme, Hacı Bektaş-ı Velî'nin doğum tarihini belirtmediği gibi, Hacı Bektaş Velî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihi ciddi araştırmalarda 1271 olarak belirtilmektedir. Onun izinden giden Anadolu erenleri Hacı Bektaş'ın manevi mirasını efsaneleştirmişler ve Bektaşî tarikatına bağlı olarak kurulan yüzlerce Bektaşî tekkesi ve onu pir kabul eden askeri Yeniçeri örgütlenmesi ile Osmanlı topraklarında büyük bir nüfuz sağlamıştır. Bu şekilde serçeşme olarak kabul edilen Hacı Bektaş Velî; Taptuk Emre'nin, Taptuk Emre de Yunus Emre'nin mürididir. Yunus Emre'nin manevi gıdasını veren de Hacı Bektaş Velî'dir. Yaşamı ve faaliyetleri ile tam bir halk adamı olan Hacı Bektaş-ı Velî sarayı ve kenti değil, kırsal alanları ve göçebe/yarıgöçebe köylüleri yeğlemiştir.

Alevi-Bektaşî geleneği'ne ve hakkında bilgi veren başka kaynaklara göre Hacı Bektaş Velî hem soy, hem de tarikat silsilesi bakımından Hz. Ali'ye bağlanmakta ve seyid olduğu kabul edilmektedir. Tarikat silsilesi içerisinde yer alan bir diğer önemli şahsiyet ise büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'dir. Efsanevi niteliğinin bir sonucu olarak Alevilerce Hz. Ali'nin don değiştirmiş bir şekli olarak da görülmektedir. Hacı Bektaş Velî'nin halk

arasında nesilden nesile aktarılan menkıbeleri ve Alevi ozanlarının Hacı Bektaş Velî'yi konu alan sayısız şiirleri bulunmaktadır. Bektaşîlik, bir tarikat olarak Hacı Bektaş-ı Velî'ye şa'ken onun tarafından kurulmamış olup, onun sufilik anlayışı aracılığıyla ve onun adına nisbetle daha sonradan oluşturulmuştur. Ölümünden sonra halifelerinin, özellikle Abdal Musa ve müridi Kaygusuz Abdal'ın faaliyetleri sonucunda bütün Anadolu ve Balkanlarda Türkmen babalarının/abdallarının en ulusu ve serçeşmesi durumuna gelmiş ve böylece Baba İlyas kültünü de güldere bırakacak bir Hacı Bektaş kültü ortaya çıkmıştır. Artık XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Rum Abdalları arasında Hacı Bektaş kültü hakim durumdaydı. Konunun uzmanlarından Ocak'a göre Hacı Bektaş-ı Velî, Yesevilikle bağlantılı Haydariliğe mensup bir şeyhtir. Elvan Çelebi, Ahmed Eflaki ve Aşıkpaşazade'nin eserleri onun Baba İlyas-ı Horasanî'nin halifesi olduğunu göstermektedir. Buna göre o, Yesevilik ile Kalenderiliğin karışımı olan Haydarilik tarikatı mensubu olarak Anadolu'ya gelmiş, daha sonra Baba İlyas-ı Horasanî'nin tarikat çevresine yani Vefailiğe dahil olmuştur. Böylece ortaya çıkan ve Hacı Bektaş-ı Velî'yi pir olarak kabul eden Bektaşî tarikatının gerek gelişmiş kent çevrelerinde gerekse çevre olarak nitelendirilebilecek kırsal alanlarda tarikat, mezhep veya başka oluşumlar üzerinde Anadolu'nun yanısıra Irak, Mısır ve Arnavutluğa kadar da uzanan büyük bir coğrafi alanda etkili olduğu görülmektedir.

Anadolu'da kuruluş döneminde dervişler arasında Hacı Bektaş-ı Velî'nin ve düşüncelerinin önemini gören Osmanlı idarecileri yeni askeri yapılanmanın en önemli bölümü olan Yeniçeri Ocağı'nın piri olarak onu seçmişlerdir. Böylece Hacı Bektaş-ı Velî'nin düşünce sisteminden esinlenen Bektaşîlik, gerek halifeleri gerek göçebe yarıgöçebe topluluklar ve gerekse Yeniçeri Ocağı aracılığıyla da güçlenen resmi himayeye mazhar konumuyla giderek güçlenmiştir. Bektaşîliğin ikinci piri (Pir-i Sani) olan ve Osmanlı Padişahı II. Bayezid'in desteğiyle Hacı Bektaş Zaviyesi'nin şeyhliğini üstlenen Balım Sultan (Öl. 1516) ile birlikte tarikat yeniden yapılanmaya tabi tutulmuş ve Anadolu'dan Balkanlara uzanan geniş bir coğrafyada çok sayıda tekmeden oluşan belli bir erkâna ve merkeze bağlı geniş bir tarikat ağı ortaya çıkmıştır. Bektaşîliğin Babagân kolu olarak da bilinen bu tarikat yapılanması, Kızılbaş Alevi toplulukların aksine Osmanlı resmi devlet yapılanması içerisinde 1826 yılına kadar meşruyetini ve nüfuzunu sürdürmüştür.

Bu bilgilere ek olarak onunla ilgili yarı-menkıbevi kaynaklarda ise şu bilgiler yer almaktadır. Hacı Bektaş Velî, tarihçi Ali'nin "Künhü'l-Ahbar" adlı eserinde ve diğer kaynaklarda Lokman-ı Perende'nin şakirdi, Lokman-ı Perende ise Hoca Ahmed Yesevî'nin tanınmış bir halifesi olarak sunulmaktadır. Yine Alevi-Bektaşî kaynaklarında olduğu gibi o da Hacı Bektaş-ı Velî'yi Oniki İmamlar soyuna bağlamaktadır. Hacı Bektaş-ı Velî, Pirinin piri Hoca Ahmet Yesevî'nin işaretleri ile önce Bedehşan'a giderek kafirlere karşı savaşmış daha sonra da Suluca Karahöyük'e gelerek yerleşmiştir. Suluca Karahöyük'e gelmeden önce sırasıyla Necef, Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Halep ve Elbistan'a giderek kutsal yerleri ziyaret etmiştir. Bu arada gelirken Rum Erenleri ile karşılaşması ve başka birçok rivayete de yer verilmektedir. Ayrıca Vilayetnâme'ye göre Hacı Bektaş, Horasan'ın Nişabur şehrinde doğmuş olup İmam Mûsa Kâzım'ın neslinden gelen ve İbrâhim-i Sâni diye tanınan Seyyid Muhammed'in oğludur. Hacı Bektaş Velî, Horasan'ın Merv, Herat, Belh ile birlikte dört önemli kentinden biri olan Nişabur'da doğmuştur. Zamanının sayılı kültür merkezlerinden biri olmasından başka, Nişabur ve çevresi, Hacı Bektaş Velî'nin doğduğu sıralarda Türklerin nüfus olarak yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi ve orada Yesevilik tarikatı büyük bir yayılma ve gelişme göstermişti. Yesevilik, oldukça esnek ve hoşgörülü bir İslam anlayışını telkin ediyordu. İşte Vilayetname'ye göre Hacı Bektaş Velî, böyle bir kültürel ve dinsel ortamda yetişmiş, zamanın gözde dilleri olan Arapça ve Farsça'yı iyi öğrenmiş, devrinde geçerli olan bütün bilgilerle donanmıştır.

Vilayetname-i Hacı Bektaş Velî adlı yarı-menkıbevi eserde onun Anadolu'daki diğer tanınmış dervişler ile olan ilişkileri ve çeşitli olaylar da nakledilmektedir. Hacı Bektaş Velî'ye atfedilen kitaplar arasında **Makâlat**, **Kitabü'l-Fevaid**, **Nesâyih-i Hacı Bektaş-ı Velî**, **Tefsîr-i Fatiha**, **Şathiyye**, **Risâle**, **Makalat-ı Gaybiye**, **Kelimat-ı Anyiye** ve **Şerh-i Besmelesayılabilir**. Ayrıca Hacı Bektaş Velî'ye atfedilen öğretici nitelikte güzel sözler de bulunmaktadır. Bu eserler onun tarafından olmasa da onun izleyicileri tarafından kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerin asırlar içerisinde, istisnah edenlerin eklemeye ve çıkarmalarına da içeren pek çok nüshaları ortaya çıkmıştır. Bugün gerek el yazmalarının saklandığı kütüphanelerde gerekse şahıslara ait özel kitaplıklarda bulunmakta olan bu eserlerden özellikle **Makâlat** ve Vilayetname-i Hacı Bektaş Velî adlı eserler değişik araştırmacılar ve yayınevlerince değişik baskıları yayınlanmıştır.

Onun mezarı bugün Hacıbektaş ilçesinde bu işlevini yüzyıllardır sürdürmüş bulunan zaviye içerisinde yer almaktadır. Mimari bakımdan Selçuklu üslubunu yansıtan

Hacı Bektaş Veli Zaviyesi, XIII.-XIV. yüzyıllarda Hacı Bektaş Veli kültü ve bu kültün halk katındaki nüfuzu nedeniyle giderek Anadolu'nun tasavvuf yaşamında önemli bir merkez haline gelmiş, Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi çeşitli tarikatlarla bağlı olan ve fetih ve kolonizasyon hareketinde öncü rol oynayan derviş zümrelerini kendi bünyesinde birleştiren büyük bir tarikat merkezi konumunu kazanmıştır.

Hacı Bektaş Veli Dergahı, dinsel hiyerarşi bakımından yüzyıllarca Çelebiler ve Dedebabalar'ın kontrolünde bulunmuştur. Bu ikili yapılanma Balım Sultan'ın Bektaşiliği merkezîyetçi bir şekilde yeniden yapılandırması ve "mücerredlik erkânı"nı kurmasından sonra ortaya çıkmıştır. Yüzyıllarca mücerred babaların kontrolündeki tekkelerin mensupları Pirevi'ndeki Dedeaba'yı, daha çok köylüler ve göçebelerden oluşan Anadolu'nun değişik bölgelerindeki kitleler ise Pirevi'nin dışında Hacıbektaş ilçesindeki kendi evlerinde merkezleşmiş Çelebileri tarikatın esas lideri olarak tanımışlardır. Çelebiler, Hacı Bektaş soyundan geldikleri düşüncesiyle "bel evladı", Babalar da soydan gelmedikleri Hacı Bektaş'ın yolunu sürmeye verdikleri önem nedeniyle "yol evladı" olarak adlandırılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ise Çelebileri Türk Bektaşiliği, Babagan kolunu ise Rumeli ve Arnavutluk Bektaşiliği olarak nitelendirmek mümkündür. Kümbet kitabesinde Balım Sultan'ın, Hacı Bektaş-ı Veli'nin torunu olarak ifade edilmesi ise tarihen doğru olmayan ancak onu bütün Alevi-Bektaşî gruplar nezdinde meşrulaştırma çabası olarak görülebilir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşiliğin de yasaklanmasının ardından tarikat Dedeaba kolunun merkezi Arnavutluk'a taşınmış, Çelebiler kolu ise Anadolu'da kendilerine bağlı kitleler üzerindeki etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması sonrasında Hacı Bektaş Zaviyesi de kapatılmış, 1964'te ise müze olarak ziyarete açılmıştır. O zamandan beri müze olarak hizmet görmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli adına her yıl 16-18 Ağustos tarihleri arasında Uluslararası Hacı Bektaş Veli Anma Törenleri düzenlenmekte olup gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından çok sayıda ziyaretçi buraya akın etmektedir.

Derlenen Kaynaklar:

Barkan, Ömer Lütfi (1942): "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, sayı:II, s.279-365.

Birge, John Kingsley (1991): Bektaşilik Tarihi, Çev. R. Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1995): Vilayet-name, Manakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul İnkılap Kitabevi.

Hacı Bektaş Veli Vilayetname (2001): İstanbul, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları.

Hacı Bektaş-ı Veli (1986): Makalât, Haz. Esad Coşan, İstanbul, Seha Neşriyat.

Köprülü, M. Fuad (1979): "Bektaş" md., İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 461-464.

Köprülü, M. Fuad (1993): "Ahmed Yesevi" md., İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 210-215.

Melikoff, Irene (1998): Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996): "Hacı Bektaş-ı Veli" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 14, İstanbul, s. 455-458.

Ocak, Ahmet Yaşar (1980): XVIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resul (Babailer) İsyanı Ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri, İstanbul, Dergah Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1983): Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul, Enderun Kitabevi.

Şapolyo, Enver Behnan (1964): Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, Türkiye Yayınevi.

Tanman, M. Baha (1996): "Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 14, İstanbul, s. 459-471.

Tschudi, R. (1961): "Bektashiya", Shorter Encyclopedia of Islam, Ed. By: H.A.R. Gibb and J. H. Kramers, Leiden, E. J. Brill.